

European Bison Conservation Newsletter

Vol 5 (2012)

Żubr i jego ochrona Biuletyn

Stowarzyszenie Miłośników Żubrów

Warszawa 2012

Komitet naukowy

Przewodniczący:

dr hab. Kajetan Perzanowski

Stacja Badawcza Fauny Karpat Muzeum i Instytut Zoologii PAN
Katolicki Uniwersytet Lubelski

dr hab. Linas Balčiauskas

Institute of Ecology of Vilnius University

prof. dr hab. Andrzej Bereszyński

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

dr Peter Gogan

Montana State University

prof. dr hab. Jerzy Kita

SGGW w Warszawie

prof. dr hab. Małgorzata Krasieńska

Instytut Badania Ssaków PAN w Białowieży

dr hab. Wanda Olech

SGGW w Warszawie

Andrzej Żamojda

Zdjęcia na okładce

ISBN 978-83-927088-8-9

Wanda Olech

Redaktor

Wydawca

Stowarzyszenie Miłośników Żubrów
ul. Ciszewskiego 8, 02-786 Warszawa
tel/fax (22) 593-65-80, e-mail: bison@smz.waw.pl

Spis treści

<i>Małgorzata Bołbot, Jan Raczyński</i> Zasoby archiwalne Redakcji Księgi Rodowodowej Żubrów i sposoby ich udostępniania	5
<i>Marlena Wojciechowska, Zuzanna Nowak, Wanda Olech</i> Przegląd badań genetycznych prowadzonych na gatunku <i>Bison bonasus</i>	13
<i>Władysław Cabaj, Katarzyna Goździk, Justyna Bień, Bożena Moskwa</i> <i>Neospora caninum</i> u żubrów eliminowanych w Białowieży w latach 2010–2012	26
<i>Kajetan Perzanowski, Maciej Januszczak, Aleksandra Wołoszyn-Gałęza</i> The assessment of a wisent population structure in Bieszczady Mountains	33
<i>Maria Chistopolova, Jose A. Hernandez-Blanco, A. Minaev, Taras Sipko, V. Rozhnov</i> Seasonal and daily activity of free-ranging European bison females fitted with GPS collars	39
<i>Taras P. Sipko</i> Conservation of genetic resources of subfamily Bovinae by the establishment of a cryo-bank	47
<i>Daniel Klich, Kajetan Perzanowski</i> A chance for the restoration of wisents to Northern Caucasus?	57
<i>Maciej Januszczak, Kajetan Perzanowski</i> Potentials for introduction of the wisent <i>Bison bonasus</i> to Western Rodopes, Bulgaria	67
<i>Pavlo Khoyetskyy</i> The prospects for <i>Bison bonasus</i> (L.) restoration to the Eastern Carpathians in the Ukraine	73
<i>Iwan Parnikoza</i> Żubr w kulturze ukraińskiej: trudny szlak i niepewny finał	79
<i>Piotr Kozło, Vasili Shakun, G. Yanuta, Pavel Velihurau</i> The plan of action for optimization of supplemental feeding and the management of population of the European bison (<i>Bison bonasus</i>) “Osipovichskaya”	87
<i>Vasili Shakun</i> European bison (<i>Bison bonasus</i>) in the central Belarus: current state and prospects of conservation of the free-ranging population “Volozhinskaya”	95
<i>Natalia Treboganova</i> An importance of protected areas for European Bison Reintroduction in Russia	103

<i>Nathia Hass Brandtberg</i> Modeling of population growth for the European bison <i>Bison bonasus</i>	113
<i>M.K. Krzysiak, W. Bielecki, A.W. Demiaszkiewicz, A.M. Pyziel, M. Krajewska, M. Rzewuska, M. Matuszewska, J. Wiśniewska</i> Przypadek „POSESJI”, żubrzyca z Kiermus	117
<i>Wojciech Halicki, Dagmara Koleczek-Sprawka, Bernadetta Nowoszyńska</i> Zagroda hodowlana żubrów w Sycowicach – pierwsze doświadczenia	123

Zasoby archiwalne Redakcji Księgi Rodowodowej Żubrów i sposoby ich udostępniania

Małgorzata Bołbot, Jan Raczyński

Białowieski Park Narodowy, Białowieża

Archive resources of European Bison Pedigree Book and ways of accessing them

Abstract: Editorial Office of the European Bison Pedigree Book (EBPB) is a keeper of pedigree database of European bison and the breeders/owners mainly from the years 1968–2012. The database includes information about the origin of animals, the state of world wisent population on 31st December of each year, together with changes which have occurred during last 12 months, and the current correspondence concerning the questions of pedigree. The digitized documents are available for interested breeders/owners with the consent of the Editorial Office of EBPB, in its office. The published annuals of European Bison Pedigree Book are available on website www.krz.bpn.com.pl The archive materials of the Internationale Gesellschaft zur Erhaltung des Wisents from the years 1924–1968 concerning the European bison breeding in Germany and in the world are also available with the consent of the Editorial Office of EBPB.

Key words: European bison, EBPB, pedigree data, digitalized data base

Wstęp

Pierwsze wydanie Księgi Rodowodowej Żubrów (KRŻ) ukazało się w 1932 r. w Niemczech w zbiorze publikacji Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubra (MTOŻ) – Internationale Gesellschaft zur Erhaltung des Wisents (Groeben, 1932). Spis rodowodowy (Das Zuchtbuch) sporządzony przez Goerda von den Groebena zawierał 200 pozycji, z czego część rubryk pozostawiono pustych. Ogółem w spisie znalazło się 171 żubrów czystej krwi, w tym opatrzony numerem 100 żubr o nazwie Kaukasus, jedyny występujący w hodowli przedstawiciel podgatunku kaukaskiego *Bison bonasus caucasicus* (Turkin *et* Satunin, 1904), podgatunku wytępnionego w swojej naturalnej ostoi na Kaukazie w 1927 r. (Pucek *i in.* 2004). Pierwszy spis zawierał pełny wykaz wszystkich żubrów czystej krwi żyjących w momencie jego sporządzania poszerzony o możliwych do ustalenia rodziców tych zwierząt oraz ich potomków, żyjących i nieżyjących. Została stworzona tym samym podstawowa lista światowego stada żubrów, która w momencie zamknięcia spisu liczyła 66 (30,36) żyjących zwierząt. Biorąc pod uwagę rozproszenie zwierząt u różnych

właścicieli, w praktyce potencjalna populacja reprodukcyjna była znacznie mniejsza (Groeben, 1932).

Przystępując do pracy nad pierwszym spisem autor sprecyzował zasady restytucji żubrów w oparciu o stado założycielskie, biorąc pod uwagę zarówno zwierzęta czystej krwi (Groeben, 1927), jak i mieszańce (Groeben, 1929). Późniejsza praktyka hodowlana pozwoliła zrezygnować z rejestracji mieszańców, które zostały wyeliminowane ze światowego stada żubrów, stanowiących grupę wyjściową dla restytucji gatunku.

Mówiąc o podstawach planowej hodowli żubrów van der Groeben dokonał analizy zachowanej grupy zwierząt czystej krwi pod względem pochodzenia, wyróżniając cztery linie hodowlane: linię białowieską, linię pszczyńską, linię kaukaską i linię ogrodów zoologicznych. Z wymienionego podziału pozostało rozróżnienie linii białowieskiej i białowiesko-kaukaskiej; linia pszczyńska, z racji pochodzenia (z Puszczy Białowieskiej), została potem połączona z białowieską (żubry nizinne). W kwestii dotyczącej techniki rejestracji autor zwraca uwagę na potrzebę kontynuacji spisów rodowodowych i rejestracji poszczególnych osobników w postaci kartoteki. Zauważa również celowość wprowadzenia reguł w kwestii nazewnictwa poszczególnych zwierząt, wiążąc ich imiona z miejscem pochodzenia, a więc z nazwą hodowli, z której się wywodzą (Groeben 1927).

Zasady rejestracji rodowodowej żubrów

W pierwszym spisie rodowodowym (Groeben 1932) zostały wprowadzone podstawowe dane identyfikacyjne każdego osobnika: płeć, (M – męska, F – żeńska) numer rodowodowy, nazwa (imię), data urodzenia, data śmierci, numery i nazwy rodziców, nazwa hodowcy i nazwa właściciela/kolejnych właścicieli. Na uwagę zasługuje fakt, iż każde zwierzę ma tylko jednego hodowcę – tj. właściciela obojga rodziców w czasie, kiedy nastąpiło poczęcie danego osobnika (zdarzają się przypadki przemieszczeń między hodowlami ciężarnych krów). Wymienione dane pozwalają bezbłędnie identyfikować każdego osobnika w spisach. Opisany zakres informacji o osobnikach został utrzymany w dalszych edycjach Księgi Rodowodowej Żubrów. W związku z rozdzieleniem dwóch linii hodowlanych – zwierząt linii białowieskiej (LB) i białowiesko – kaukaskiej (LC), od 1965 r. wprowadzono w pisowni nazw żubrów **pogrubienie (bold)** dla wyróżnienia linii LB. Zastosowany system rejestracji pozwala śledzić losy każdego żubra od urodzenia do śmierci w kolejnych zeszytach KRŻ i rejestrować jego potomstwo. Zasady funkcjonowania Księgi Rodowodowej Żubrów zostały szczegółowo omówione przez Raczyńskiego (2008).

Warunkiem prawidłowej rejestracji jest rzetelność dokumentacji prowadzonej przez hodowcę i kolejnych właścicieli żubra. Kontrolowane warunki odnoszą się przede wszystkim do hodowli zamkniętych (zagrodowych). W hodowlach wolnych i półwolnych, (takie kategorie pojawiły się w toku restytucji),

rejestracja rodowodowa staje się z reguły niemożliwa, zaś podstawowym warunkiem uznania takich hodowli i ujmowania ich w spisach KRŻ jest zachowanie czystości krwi całego stada.

Losy Księgi Rodowodowej Żubrów

Pierwsze dwa zeszyty Księgi Rodowodowej Żubrów (KRŻ) zostały opracowane i opublikowane w Niemczech. Pierwszy został opracowany przez van den Groeben'a (1932), następny przez Ernę Mohr (Mohr 1933, 1937). Drugie opracowanie Mohr (1937) oprócz kontynuacji spisów żubrów czystej krwi za lata 1933–1936 zawiera spis mieszańców (za lata 1933–1935) oraz dwa artykuły o żubrach w Szwecji i w nowej Polsce, obydwie zaopatrzone w tabelaryczne wyciągi z Księgi dla szwedzkich i polskich żubrów (bez Pszczyzny). Następne zeszyty KRŻ ukazały się w latach powojennych w Polsce. Zmiana miejsca i osób związanych z prowadzeniem KRŻ po II wojnie światowej nastąpiła w wyniku nieprawidłowości zaistniałych w rejestracji żubrów w okresie działalności III Rzeszy w Niemczech. Zagadnienia te omawiają dokładniej Pucek i in. (2004) i Raczyński (2008). Należy podkreślić, że zarzuty te nie odnoszą się do osoby dr Erny Mohr, której zasługi w zakresie rzetelnej rejestracji żubrów czystej krwi w Niemczech i na świecie są ogromne. Była ona także przez wiele lat (do śmierci w 1968 r.) współpracownikiem dr Jana Żabińskiego, pierwszego powojennego redaktora KRŻ (Raczyński i in. 2004). Tabelaryczne zestawienie kolejnych zeszytów obejmujących lata 1937–2007 wraz z wykazem lat rejestracji, wydawcą i składem redakcji Księgi zawiera opracowanie Raczyńskiego (2008). W 2012 r. KRŻ nadal funkcjonuje w strukturze Białowieskiego Parku Narodowego w Białowieży, gdzie mieści się Redakcja tego wydawnictwa i zdeponowane są zasoby archiwalne Księgi.

Standardowa baza danych Księgi Rodowodowej Żubrów

Standardowa baza danych KRŻ obejmuje materiały ściśle powiązane z dokumentacją rodowodową żubrów, stanowiące podstawę do rejestracji i śledzenia losów poszczególnych zwierząt w hodowlach zagrodowych oraz ustalania liczebności żubrów w hodowlach wolnych na koniec roku sprawozdawczego. Pozwalają one stworzyć główne tabele publikowanej wersji Księgi:

- 1) *Urzędowy rejestr żubrów czystej krwi urodzonych w roku* objętym ewidencją
- 2) *Zmiany stanu żubrów w roku* objętym ewidencją,
- 3) *Spis wszystkich żyjących żubrów na dzień 31 grudnia roku* objętego ewidencją w podziale na kraje i hodowle/właścicieli zwierząt, określane geograficzną nazwą lokalizacji hodowli.

W tabeli „Zmiany...” poszczególne zwierzęta uszeregowane są w kolejności numerów rodowodowych, zaś w tabeli „Spis wszystkich żyjących...” obowiązuje kolejność alfabetyczna krajów (nazwy krajów rejestrowane są w jęz. angielskim) i miejsc lokalizacji hodowli (w języku hodowcy). Dodatkowo od wielu lat

kolejne zeszyty Księgi zawierają – jako pierwszą tabelę – oddzielny wykaz krajów i hodowli istniejących w roku objętym ewidencją z podaniem liczebności zwierząt, podsumowany rocznym stanem liczebnym zarejestrowanych na świecie żubrów (z podziałem na hodowle zagrodowe i wolne) oraz tabele uzupełnień i poprawek, ustalonych w wyniku kontaktów Redakcji z poszczególnymi hodowlami w przypadku stwierdzenia błędów lub spóźnionego nadesłania istotnych informacji przez hodowcę. Zakres publikowanej w KRŻ dokumentacji rodowodowej opisuje szczegółowo Raczyński (2008).

Informacje publikowane w kolejnych zeszytach Księgi, począwszy od pierwszego numeru, pozwalają użytkownikom ustalić rodowód każdego osobnika czystej krwi i prześledzić wszystkie jego zmiany miejsca oraz pozostawione potomstwo, spełniając tym samym podstawową funkcję Księgi.

Zakres archiwizowania materiałów rodowodowych KRŻ

Począwszy od pierwszego wydania spisy rodowodowe żubrów były publikowane w formie drukowanej i udostępniane, jako broszura wszystkim zainteresowanym, w pierwszym rzędzie właścicielom żubrów. W okresie powojennym wydawcami KRŻ były kolejno: w latach 1947–1965 Międzynarodowe Towarzystwo Ochrony Żubra (formalnie nie reaktywowane w Polsce), Państwowa Rada Ochrony Przyrody – organ doradczy Ministra Środowiska – w latach 1965–1990 oraz Białowiecki Park Narodowy – do chwili obecnej (1991–2012).

Materiał dokumentacyjny gromadzony przez wiele lat funkcjonowania Księgi ma postać wyłącznie dokumentów sporządzonych „na papierze” i archiwizowanych w postaci materiałów pisanych pismem maszynowym, odręcznym, a w latach późniejszych także drukowanych, gromadzonych w segregatorach. Od momentu stosowania elektronicznych form otrzymywania danych i ich gromadzenia (w praktyce od 2005 roku), dane otrzymywane drogą elektroniczną (e-mail) kopiowane są na nośnikach elektronicznych, zaś ich kopie papierowe archiwizowane. Umożliwia to dotarcie do zestawień nadsyłanych przez poszczególne hodowle, zawierające raporty roczne, informacje bieżące o zwierzętach oraz do listów kierowanych przez Redakcję do hodowli, zawierających dodatkowe informacje lub wyjaśnienia wątpliwości powstałych podczas rewizji danych przez Redakcję KRŻ. Materiały te są wykorzystywane do przygotowywania kolejnych zeszytów KRŻ, drukowanych i wysyłanych bezpłatnie użytkownikom Księgi. Jako zasadę przyjęto, że wszystkie informacje rodowodowe traktowane są jako dokumenty i trafiają do standardowej bazy danych KRŻ.

Archiwum Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubra

Jak wspomniano we wstępie, w okresie funkcjonowania Internationale Gesellschaft zur Erhaltung des Wisents, zostały stworzone zasady światowej akcji restytucji żubra. Osobami, które położyły największe zasługi w zbieraniu

i rewizji danych o żubrach oraz w stworzeniu systemu ewidencji i kontroli osobników czystej krwi byli Goerd von den Groeben oraz dr Erna Mohr. Pod koniec lat 30. ub. wieku władze Towarzystwa znalazły się pod wpływem osób zdominowanych przez ideologię faszystowską, co doprowadziło do nierzetelności i preparowania fałszywych informacji o żubrach (Wernerowa 1969). Dr Erna Mohr została – pod presją władz III Rzeszy – odsunięta od redagowania Księgi, zaś do końca wojny nie ukazał się żaden kolejny zeszyt ewidencji rodowodowej. Mimo to E. Mohr gromadziła nadal dane o żubrach, dzięki czemu po wojnie stała się możliwa rewizja błędów w hodowlach niemieckich i reaktywacja Księgi po objęciu redakcji przez dr Jana Żabińskiego, dyrektora Ogrodu Zoologicznego w Warszawie. Po wojnie archiwum Internationale Gesellschaft zur Erhaltung des Wisents pozostawało nadal w rękach dr Erny Mohr w jej mieszkaniu w Hamburgu. W wyniku osobistych kontaktów współautora niniejszego artykułu, który od 1968 r. objął obowiązki sekretarza Redakcji Księgi Rodowodowej Żubrów, dane archiwalne MTOŻ znajdujące się w Niemczech zostały przekazane stronie polskiej w uznaniu faktu, że w Polsce znalazła się po wojnie Redakcja KRŻ. Szczegóły przejęcia archiwum opisują Raczyński i in. (2004), kreśląc również sylwetkę dr Erny Mohr i opisując jej szczególne zasługi, jakie położyła w zakresie restytucji żubra. W latach 1976–1981 zbiory MTOŻ przejściowo trafiły do Warszawskiego Ogrodu Zoologicznego, gdzie zostały uporządkowane pod kierunkiem mgr Zbigniewa Wolińskiego a następnie w 1991 roku znalazły trwałe miejsce w archiwum Redakcji Księgi Rodowodowej Żubrów przy Białowieskim Parku Narodowym.

Archiwum Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubra obejmuje:

1. Korespondencję G. v.d. Groebena i Erny Mohr z lat 1923–1945 dotyczącą restytucji żubra oraz korespondencję w sprawach bieżących i organizacyjnych Towarzystwa, głównie prowadzoną przez K. Priemela, H. Hecka, E. Mohr, G. Groebena oraz przez Berlińskie Zoo z okresu działania MTOŻ.
2. Korespondencję Erny Mohr z lat 1945–1968 w zakresie obejmującym głównie sprawy rodowodowe żubrów (wymiana listów dotyczy ogrodów zoologicznych i innych hodowli, w tym hodowli prywatnych i firm zajmujących się handlem zwierzętami).
3. Odręczne notatki, zestawienia rodowodowe i zapiski, sporządzane przez Ernę Mohr, dotyczące miejsc występowania żubrów, nazewnictwa oraz genealogii poszczególnych zwierząt (na kartkach) oraz rejestry hodowlane zestawione dla Księgi Rodowodowej do 1933 r. Zbiór obejmuje również genealogię żubrów z wybranych hodowli i linii hodowlanych za lata 1937–1945.
4. Zbiór artykułów i notatek prasowych (wycinki z gazet i czasopism), głównie niemieckich, dotyczących żubrów. W części są to autorskie notatki E. Mohr i osób związanych z MTOŻ.
5. Komplet wydawnictw Internationale Gesellschaft z. Erhaltung d. Wisents (Berichte) ze zbioru autorskiego wraz z ex libris E. Mohr, oprawne

w twarde okładki, obejmujące również komplet wydanych przed wojną zeszytów Księgi Rodowodowej Żubrów (Zuchtbuch), często z odręcznymi notatkami E. Mohr. Część tych wydawnictw znajduje się w zbiorach bibliotecznych Instytutu Biologii Ssaków Polskiej Akademii Nauk w Białowieży.

Zasady udostępniania zasobów archiwalnych KRŻ

Rozpowszechnienie elektronicznych metod wymiany informacji (poczta elektroniczna, internet) powoduje, że Redakcja KRŻ rozszerza zakres udostępniania archiwalnych informacji rodowodowych o żubrach.

Począwszy od 2013 r. kompletne spisy rodowodowe w postaci zdigitalizowanych zeszytów Księgi Rodowodowej Żubrów, włącznie z zeszytami opublikowanymi w Niemczech w latach 1932–1937 będą dostępne na stronie KRŻ: www.krz.bpn.com.pl. Większość skanowanych zeszytów użytkownicy znajdą już teraz na wskazanej stronie. Kolejne publikowane zeszyty zostaną umieszczone pod tym adresem równocześnie z ukazywaniem się ich w druku.

Materiały wchodzące w skład archiwum MTOŻ zostały w bieżącym roku włączone do programu przetwarzania na nośniki elektroniczne w ramach projektu „Ochrona *in situ* żubra w Polsce – część północno-wschodnia”, w części poświęconej wspieraniu działalności Międzynarodowej Księgi Rodowodowej Żubrów. W pierwszej kolejności dokonano digitalizacji materiałów ujętych w wykazie w pkt. 1–2. (patrz rozdział 6.). Dalsza digitalizacja zbiorów archiwalnych będzie dokonywana sukcesywnie w miarę posiadanych środków finansowych i możliwości organizacyjnych (dalsze porządkowanie zbiorów).

Udostępnianie zdigitalizowanych dokumentów będzie się odbywać na wniosek zainteresowanych osób lub instytucji. Każdy hodowca ma pełne prawo do wglądu w materiały dotyczące jego hodowli, natomiast udostępnienie tych materiałów osobom postronnym będzie możliwe po przedstawieniu odpowiedniego wniosku (na piśmie) i wyjaśnieniu celu, jakiemu ma służyć przeglądanie dokumentów. Wniosek zostanie rozpatrzony przez Redakcję KRŻ, a wnioskodawca powiadomiony o decyzji, czyli udostępnieniu lub odmowie udostępnienia zeskanowanych materiałów. Taka procedura wynika z poszanowania poufności korespondencji kierowanej do Redakcji KRŻ.

Przewidujemy duże zainteresowanie dokumentami z wczesnego okresu restytucji żubra w Niemczech i na świecie. Dostęp do tych materiałów będzie możliwy także po uzgodnieniu z Redakcją KRŻ.

Piśmiennictwo

- Groeben G. 1932. Das Zuchtbuch. Berichte d. Internat. Ges. z. Erhaltung d. Wisents. 5.1: 1–50. Berlin.
- Groeben G. 1927. Grundsätze der planmäßigen Wisentzuchtung. Erster teil: Reinzucht. Berichte der Internat. Ges. zur Erhaltung des Wisents. 2.2.: 140–154.

- Groeben G. 1929. Grundsätze der planmäßigen Wisentzuchtung. Zweiter Teil: Kreuzungszucht. Berichte der Internat. Ges. zur Erhaltung des Wisents. 3.2.: 78–86.
- Mohr E. 1933. Nachtrag I. (Jahrgang 1931, 1932). Berichte d. Internat. Ges. z. Erhaltung d. Wisents. 5.2.: 53–60.
- Mohr E. 1937. 3. Nachtrag II des Zuchtbuches. Reinzuchtjahrgänge 1933, 1934, 1935, 1036. Kreuzungszuchtjahrgänge 1933, 1934, 1935. Berichte d. Internat. Ges. z. Erhaltung d. Wisents. 5.3: 61–109.
- Pucek Z. 2004 w: Pucek Z. (ed); Pucek, Z., Belousova, I.P., Krasieńska, M., Krasieński Z.A., Olech W. (comps). European Bison Status Survey and Conservation Action Plan. IUCN/SSC Bison Specialist Group. IUCN, Gland Switzerland and Cambridge, UK. IX+54 pp. Raczyński J., Daszkiewicz P., Samojlik T. 2004. Mało znany artykuł Erny Mohr dotyczący restytucji żubra. Przegląd Zoologiczny 48., 3–4: 187–195.
- Raczyński J. 2008. Księga Rodowodowa Żubrów – od początków do chwili obecnej. European Bison Conservation Newsletter 1.: 87–104.
- Wernerowa J. 1969. Dlaczego „Księgi Rodowodowe Żubrów”? Problemy 25.1: 23–30.

